

Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar

Pszichológiai Doktori Iskola

vezető: Dr. Demetrovics Zsolt, egyetemi tanár

SZOCIALIZÁCIÓ ÉS TÁRSADALMI FOLYAMATOK PROGRAM

vezető: Dr. Nguyen Luu Lan Anh, habilitált egyetemi docens

KÁNTOR ÁRPÁD

**A KÜLSŐ ÉS LELKI OTTHONTALANSÁG
EGYÜTTES KUTATÁSA**

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

TÉZISEI

Témavezető: Dr. Dúll Andrea, egyetemi tanár

2019

ELMÉLETI HÁTTER

Az értekezésben bemutatott elméleti és empirikus munka fő célja az otthontalanság élményszintjét megragadó „lelki otthontalanság” jelenségének bemutatása és annak vizsgálata, hogy milyen kapcsolat van a lelki otthontalanság (az otthontalanság élménye), a sokkal szembetűnőbb külső otthontalanság (ismertebb nevén hajléktalanság) és a korábbi kutatások alapján az otthontalansággal összefüggést mutató konstruktumok (pl. helykötődés, magányosság, reménytelenség, elégedetlenség, stressz) között.

Fogalmi konstruktumok

Jelen értekezés központi fogalmai a „lelki otthon” és a „lelki otthontalanság”, melyek nemzetközi irodalomban elterjedt elnevezései szinte kivétel nélkül az otthon („home”) és otthontalanság („homelessness”) elnevezésre építenek a fizikai hajlék hiányára utaló verziók („roofless” vagy „houseless”) helyett. Az otthontalanság sok szempontból a hajléktalanság szinonímájának tekinthető, ugyanakkor, míg a „hajléktalan” kifejezés szó szerinti értelmében a hangsúly a fizikai („hajlék”) aspektuson van, addig az „otthontalan” a fizikai jellemzők mellett szociális és pszichológiai jelentéstöbblettel is bír (Kántor & Dúll, 2018). Bényei és munkatársai (2000) mérvadó definíciós kerete szerint az „otthontalan” olyan gyűjtőkategória, mely emberek meglehetősen tág körét öleli magába a „fedél nélküli” emberektől egészen azon lakásban lakókig, akiknek van ugyan lakóhelye, de lakásuk alkalmatlan (pl. túlszűfolt vagy nagyon alacsony fizikai színvonalú) arra, hogy benne családot alapítsanak, és otthont rendezzenek be. Mint ilyen, az otthontalanság terminus alkalmas annak a jelen vizsgálat tárgyát képező jelenségnek az elnevezésére, ami érinti a hajléktalan emberek többségét, de egyben túl is mutat a fizikai hajléktalanságon.

Külső és lelki otthontalanság

Az otthontalanság kapcsán egyaránt beszélhetünk „külső” és „lelki” aspektusról. A külső otthontalanság kívülről megfigyelhető jellemzők összessége, melyek az otthontalanságban érintett emberek személyes élményének ismerete nélkül leírhatók, pl. a lakóhely objektív mutatói (mérete, állapota, típusa etc.), a társas kapcsolatok objektív mutatói (pl. családi állapot, barátok száma, másokkal töltött idő etc.), a lakhatás jogcíme és az életvitel. A lelki

otthonalanság ezzel szemben az otthonalanság átélt élményét fedi le, így például a magát otthonalannak megélt ember identitását, jellegzetes attitűdjeit és más élmény szintű jellemzőit (Kántor & Dúll, 2018).

A Külső és lelki otthonosság–otthonalanság kontinuum elmélete

A vizsgálat szemléleti alapját a Külső és lelki otthonosság–otthonalanság kontinuum elmélet (KLOK¹, Kántor & Dúll, 2018) biztosította. A KLOK elmélet a lelki otthon koncepciójára épít, mely szerint a lelki otthon az egészséges lelki működés szempontjából meghatározó szelfstruktúra, mely ugyanolyan emberi alapszükségletnek tekinthető, mint a fizikai hajlék (Melamed et al., 2004; Kennedy, 2014). A lelki otthon belső struktúrája az elég jó és kellő ideig fennálló, megtartó, elfogadó, támogató szülői gondoskodás során alakul ki. A lelki otthon milyensége egy életen keresztül meghatározza az identitást, és azt, hogy valaki hogy érzi magát a világban, és milyen a kapcsolata a körülötte lévő fizikai környezettel, az emberekkel, a tágabb mindenséggel és önmagával. Amennyiben a lelki otthon súlyos fizikai és lelki elhanyagolás, szülői elutasítottság hatására nem vagy hiányosan alakul ki, vagy későbbi trauma hatására sérül, az érintett ember lelkileg otthonalanná válik (Hoksbergen, 1999). Fontos kiemelni, hogy a lelki otthon és a lelki otthonosság közé nem lehet egyenlőségjelet tenni. Míg ugyanis a lelki otthon egy, a lelki egészség és a világban való boldogulás szempontjából fontos pszichés struktúra, addig a lelki otthonosság az otthonosság élményoldalát jelenti, annak az érzését, hogy valaki otthon érzi magát. A lelki otthonalanság alapvetően kétféle állapotra utalhat. Az egyik alapvető, személyiség szintű deficitből fakad, abból, hogy valakinek korai hiányok miatt a lelki otthona „nem épül fel” megfelelőképpen. Ilyenkor az illető lelki otthona nehezen lakható, vagy teljesen lakhatatlan, mert részben vagy egyáltalán nem képes betölteni a tartalmazó, biztonságot és védelmet adó, a szelfet megfelelőképpen tükröző funkcióját. A lelki otthonalanság másik esetéről olyankor beszélhetünk, amikor a lelki otthon a kora gyermekkorban felépül, de később valamilyen életesemény hatására „sebződik”. Ilyenkor az ember abba vetett bizalma sérül, hogy az otthona elég biztonságos és sérthetetlen. Ebben az esetben a lelki otthon eredeti, biztonságos belső mintáját megsebzzi annak a tapasztalata, hogy az otthon komoly traumák helye is lehet. Az érintett azt tapasztalja meg, hogy előfordulhat az, hogy elveszti a helyét a világban, és mintegy kiűzetik abból a biztonságos „paradicsomból”, ahol korábban alanyi jogon lehetett. A lakhatatlan vagy

¹ A KLOK a Külső és Lelki Otthonosság-otthonalanság Kontinuum (Kántor & Dúll, 2018) elnevezésből képzett mozaikszó.

nehezen lakható belső otthonnal rendelkező ember a külvilágban sem találja a helyét, ellentmondásos belső otthonképe miatt nehézsége lesz azzal, hogy a világban, társadalomban, kapcsolataiban otthon érezze magát, illetve egy otthonteremtésre alkalmas fizikai helyhez olyan módon kötődjön (Dúll, 1995, 2002), hogy az valóban alkalmas legyen fizikai otthon kialakítására. A kétféle lelki otthontalanságban közös az, hogy a lelki otthon mindkét esetben „restaurálásra szorul”. A „restauráció” az első esetben az otthon alapjait kell kiépítse annak érdekében, hogy lakhatóvá váljon. A másodikban pedig az otthon sebződésének traumáját kell feldolgozni, az otthonba vetett bizalmat helyreállítani, annak érdekében, hogy az ember újra be merjen költözni belső otthonába, és ennek biztonságával a külvilágban is hazataláljon. Ez a kettős felosztás párhuzamba állítható Arce és Vergare (1984) külső otthontalanok esetén használt „krónikus”, „szituatív” és „epzodikus” hajléktalanság elkülönítésével, mely értelmében a hajléktalanság egyaránt lehet az érintett életébe mélyen beépült jellemző, bizonyos élethelyzetből fakadó átmeneti állapot, vagy időnként előforduló tendencia. A fentiek mellett a KLOK elmélet a következő három tézist is hangsúlyozza (lásd bővebben Kántor & Dúll, 2018): 1) Nem minden külső otthontalan (effektív hajléktalan) ember lelkileg otthontalan, és nem minden lelkileg otthontalan ember válik külső otthontalanná. Az otthonosság élménye egy intrapszichés jellemző, mely jobban függ az egyén otthonossággal kapcsolatos korábbi tapasztalataitól, mint a lakó- vagy tartózkodási helye aktuális paramétereitől. A külső és a lelki otthontalanság két olyan dimenziót alkot, melyek bár gyakran, de nem mindig járnak együtt. 2) A külső és a lelki aspektus esetén egyaránt otthontalanság – otthontalanság kontinuumról beszélhetünk, amennyiben a „teljes otthonosság” és a „teljes otthontalanság” két végpontnak tekinthető, melyek között számtalan köztes, átmeneti állapot helyezkedik el (pl. Watson & Austerberry, 1986). A kontinuum mentén számolhatunk, és fontos is számolnunk diszkrét kategóriákkal (Bényei et al., 1999), melyek igazgatási, jogi és ellátási szempontból segítik a jelenség kezelését. 3) Végül a KLOK elmélet szerint az ember otthonossága szempontjából a következő aspektusokról beszélhetünk: fizikai (a fizikai világban való otthonosság), interperszonális (a szociális világban, az emberi kapcsolatok világában való otthonosság), transzperszonális (a mindenségben való otthonosság) és autoperszonális (az ember saját magában, testében és lelki világában való otthonosság). A következő vizsgálat hátterét a KLOK elmélet adta.

A HAOT² KUTATÁS

Az értekezésben bemutatott vizsgálat³ fő célja annak feltárása volt, hogy milyen kapcsolat mutatkozik a lelki otthontalanság, az annál szembetűnőbb, nyilvánvaló külső otthontalanság (hajléktalanság) és egyéb, az otthontalansággal összefüggésben álló konstruktumok (helykötődés, magányosság, reménytelenség, elégedetlenség, stressz – lásd az 1. táblázat 3. oszlopa) közt.

Hipotézisek, vizsgálati kérdések

A lelki és a külső otthontalanság együttes figyelembe vétele

Első lépésként a következő kérdésekre (Kántor, Brózik, & Düll, megjelenés alatt) kerestünk választ:

- Az otthontalanság lelki és külső aspektusa elkülöníthető-e egymástól a külső és lelki otthontalanságra közvetlenül reflektáló változók segítségével?
- Az otthonosság és az otthontalanság dichotóm, egymástól élesen elkülöníthető jelenségként viselkedik-e, vagy sokkal inkább egy kontinuum két végpontjaként, mely végpontok közt számos köztes állapot található?
- A hajléktalanság élményének és a látható hajléktalanságnak együttes figyelembe vételével milyen csoportok hozhatók létre, és az egyes csoportok közt milyen különbségek vannak a korábbi kutatások szerint a lelki és fizikai otthontalansággal kapcsolatot mutató konstruktumok (lásd 1. táblázat) mentén?

A vizsgálat résztvevőinek élménybeszámolóí

Itt a következő kérdés jelentette a kiindulást: a vizsgálat résztvevői élménybeszámolóikban milyen minőségekhez kapcsolják majd az otthonosságot és az otthontalanságot? Arra számítottam, hogy a vizsgálat résztvevőinek élménybeszámolóiban, vizsgált csoporttól függetlenül azok a konstruktumok lesznek hangsúlyosak, amelyeket az eddigi kutatások a lelki otthontalanság kapcsán már meghatároztak (lásd 1. táblázat).

A kapcsolódás mintázataival kapcsolatban a következő kérdéseket fogalmaztam meg:

- Az otthonosság és az otthontalanság élménye milyen mértékben kapcsolódik fizikai, szociális, transzperszonális, illetve autoperszonális minőségekhez?

² A HAOT a 2005-ben kezdődött Hajléktalanság-Otthonosság kutatásunk (Kántor, Brózik, & Düll, megjelenés alatt) nevéből elnevezéséből képzett mozaikszó (Kántor, Brózik, & Düll, megjelenés alatt).

³ A kutatást az ELTE PPK KEB engedélyezte. A kutatási engedély száma: 2013/40.

- A különböző minőségekhez való kapcsolódásnak melyek a leggyakoribb mintázatai?
- Az egyes minőségekhez való kapcsolódás, illetve a kapcsolat sérülése milyen összefüggést mutat a fizikai és lelki otthonossággal?
- Milyen mintázatot mutat a kapcsolódás és a kapcsolatok sérülése a lelki és külső otthonosságban – otthontalanságban különböző mértékben érintett embereknél?

A lelki és a külső otthontalanság és a velük összefüggést mutató konstruktumok kapcsolata

Arra számítottam, hogy azok a konstruktumok, amelyek az eddigi kutatások alapján a lelki és külső otthontalansággal összefüggést mutattak (lásd 1.táblázat), ebben a vizsgálatban is az otthontalanság mindkét aspektusával együtt járnak majd. Arra is kíváncsi voltam, hogy az eddigi vizsgálatok alapján a külső otthontalansággal összefüggést mutató konstruktumok közül vajon melyek kapcsolódnak valóban a külső otthontalansághoz és melyek azok, amelyek inkább a lelki otthontalansággal járnak együtt.

A vizsgálati minta leírása

7 előzetesen kiképzett kérdezőbiztos összesen 181 fővel vette fel a kérdőívcsomagot. Közülük 36 személy volt fedél nélküli, 43 fő hajléktalanok éjjeli menedékhelyén, 37 fő bentlakásos intézményben, 29 személy albérletben és 36 fő saját lakásban lakott. A vizsgált személyek a vizsgálat időpontjában Budapesten laktak, életkor tekintetében 28 és 68 év közöttiek voltak (átlagéletkor = 45,30, SD= 9,541), és az egyes csoportokon belül 20% körül volt a nők aránya. Az egyes csoportokat összehasonlítva az albérletben és a saját tulajdonú lakásban lakók átlagosan magasabb iskolai végzettséggel rendelkeztek és átlagosan 6 évvel fiatalabbak voltak, mind a másik három csoport.

A HAOT kérdőívcsomag

A HAOT kérdőívcsomag komplex anyagából ebben a vizsgálatban az alapvető szocio-demográfiai jellemzőket mérő változókat (nem, életkor, iskolai végzettség), 6 a külső és a lelki otthonosság – otthontalanság közvetlen megragadását célzó változót (Aktuális lakhatás, Hajléktalan státusz, Hajléktalan identitás, Megfelelő lakhatás, Lakhely-elégedettség, Otthonosság foka) vizsgáltam, illetve a vizsgált személyek otthonossággal és otthontalansággal kapcsolatos élménybeszámolóit és további 14 mérőeszköz eredményeit. A 14 mérőeszköz kiválasztásának logikáját, valamint az általuk mért konstruktumokat az 1. táblázat szemlélteti.

1. táblázat: Vizsgálati konstruktumok és mérőeszközök

A külső otthontalanságra jellemző	A lelki otthontalanságra jellemző	Konstruktum	Kiválasztott mérőeszközök
helykötődés hiánya gyökértelenség, kiszakadtság élménye, helytelenség érzése, biztonságos hely hiánya, nincstelenség	a fizikai helyekhez való kötődés nehézsége	Otthonkötődés	OKK – Otthon Kötődés Kérdőív (Dúll, 1998; Hordós, 2007): helykötődés és tárgyak faktor
		Helykötődés	ÉTT - Élettér Teszt (Schmiedek, 1973; Vass, 2005): Hely- és tárgymutatók
bizalomvesztés, fokozott érzelmi visszahúzóadás, fenyegetettség érménye, érzelmi hidegség, elutasítottság, nem szeretettsé érménye, izoláció, elszigeteltség, idegenség érménye	másokba vetett bizalom elvesztése, elutasítottság érménye, elszigeteltség, magányosság, kivülállóság, sehova nem tartozás érménye, az emberekhez való kötődés nehézsége	Humán kötődés	Rövidített ellenségesség kérdőív (Cook & Medley, 1954; Kopp & Skrabski, 1992) OKK: Szomszédság faktor (Dúll, 1998)
		Ellenségesség	ÉTT: Személy mutatók
		Magányosság	RSQ – Kapcsolati Kérdőív (Bartholomew & Horovitz, 1991; Csóka, Szabó, Sáfrány, Rochlitz, & Bódizs, 2007)
		Kapcsolódás vágya	UCLA – Magányosság Kérdőív (Russell, 1996; Csóka et al., 2007)
a múlt felé fordulás, a jelen realitástól való elzárkózás, a jelen élethelyzettel való megküzdés hárítása és a jövőkép teljes hiánya, a saját élet feletti kontroll elvesztésének érménye	az élet értelmével kapcsolatos elbizonytalanodás	Élet értelme	MLQ - Élet Értelme Teszt (Steger, Frazier, Oishi, & Kaler, 2006; Martos & Konkoly Thege, 2012)
		Anómia	Anómia Skála (Andorka, 1996; Kopp, Skrabski, & Szedmák, 1999)
		Reménytelenség	Reménytelenség Skála (Beck, Weissman, Lester, & Trexler, 1974; Perczel-Forintos, Sallai, & Rózsa, 2001)
		Spiritualitás	TCI (Cloninger, Svrakic, & Przybeck, 1993; Rózsa et al., 2003): Transzcendencia Skála
romokba dőlt önbecsülés és önbizalom az énhatékonyság elvesztésének érménye, tehetetlenség érménye intenzív stressz a „személy mivolt” elvesztése	az önbizalom elvesztése sérült énhatékonyság identitás krízissel járó komoly stressz belső hiány érménye boldogtalanság	Énhatékonyság	Énhatékonyság Skála (Schwarzer, 1993; Rózsa et al., 2003)
		Észlelt stressz	Észlelt Stressz Kérdőív (Cohen & Williamson, 1988; Stauder & Konkoly-Thege, 2006)
		Boldogság	Boldogság Skála (Kopp&Skrabski, 1995)
		Elégedettség	Elégedettség Skála (Kopp & Skrabski, 1995)
		Szubjektív egészség	Szubjektív Egészség Skála (Kopp & Skrabski, 1995)
		Kötődés Szeperáció	ÉTT: Kötődési Index, Szeperációs Index

A táblázat első két oszlopában a korábbi, döntően nem empirikus kutatások szerint a külső, illetve a lelki otthontalan embereknél megfigyelhető jellemzők láthatók. A harmadik oszlopban azok a konstruktumok szerepelnek, melyeket az első két oszlopban szereplő jellemzők

operacionalizálására kiválasztásra kerültek. A negyedik oszlopban pedig a konstruktumok mérésére használt mérőeszközök láthatók.

FELDOLGOZÁS, EREDMÉNYEK

A külső és lelki otthontalanság vizsgálata során a kontinuum szemléletmód és a kontinuum mentén elhelyezhető diszkrét kategóriákban gondolkodás egyaránt fontosnak bizonyult. A rendelkezésre álló változók és a rajtuk végezhető statisztikai eljárások (SPSS 22) korlátai miatt, valamint a vizsgált jelenségek karakterének megragadása érdekében az adatelemzés több pontján az otthonosság és az otthontalanság diszkrét kategóriáját használtam. Ugyanakkor az eredmények értelmezésében és a lelki otthonosság – lelki otthontalanság pontosabb megértésében továbbra is szem előtt tartottam azt, hogy a skála két végpontját megragadó kategóriák között fenomenológiai szinten folytonos otthonosság–otthontalanság kontinuum létezik.

A külső és lelki otthontalansággal kapcsolatos élménybeszámolók

A kérdőívcsomag kvalitatív részeinek feldolgozását Szokolszky (2004) kvalitatív kutatásokkal kapcsolatos szempontjai segítségével végeztem az alábbiak szerint.

Az otthonossággal és otthontalansággal kapcsolatos élménybeszámolók esetén a KLOK elméletre támaszkodó kódolási kategóriák lettek kialakítva és a beszámolók tartalmát vizsgálva kigyűjtésre kerültek azok a „minőségek”, amelyeket a vizsgálati személyek az otthonosság és az otthontalanság élményéhez kapcsoltak, és előfordulási gyakoriság alapján meghatároztam azokat a konstruktumokat, melyek a beszámolókból a leggyakrabban fordultak elő. Az önigazolás elkerülése és valid kódolási kategóriák kialakítása érdekében a végső kategóriák kialakítása két független kódoló segítségével történt. A kódolási folyamat során nyert kvantitatív adatok a fizikai, szociális, transzperszónális és autoperszónális főkategóriákhoz rendelhető alkategóriák eredményeinek összevonásával négy „begyökerezettség” és négy „gyökérszakadás” változó mentén kerültek értelmezésre. A „begyökerezettség” változók azt jelezték, hogy az interjúalanyok a fizikai, szociális, transzperszónális, illetve autoperszónális aspektusok közül melyikhez tartozó minőségeket említettek az otthonosság élménye kapcsán, míg a „gyökérszakadás” változók azt jelezték, hogy az interjúalanyok a fizikai, szociális, transzperszónális, illetve autoperszónális aspektusok közül melyikhez tartozó minőségeket említettek az otthontalanság élménye kapcsán.

Négy klaszter

A külső és a lelki otthonosság – otthontalanság közvetlen megragadását célzó itemek (Aktuális lakhatás, Hajléktalan státusz, Hajléktalan identitás, Megfelelő lakhatás, Lakhely-elégedettség, Otthonosság foka) eredményeit klaszteranalízissel elemezve a 2. táblázatban látható négy klasztert sikerült meghatározni:

2. táblázat: A négy klaszter mátrixa

	Lelki otthonos (magas lelki otthonosság)	Lelki otthontalan (alacsony lelki otthonosság)
Külső otthonos (magas külső otthonosság)	1. klaszter: lelkileg és külső szempontból egyaránt otthonos	3. klaszter: külső szempontból otthonos, de lelkileg otthontalan
Külső otthontalan (alacsony külső otthonosság)	2. klaszter: külső szempontból otthontalan, de lelkileg otthonos	4. klaszter: külső és lelki szempontból egyaránt otthontalan

A klaszterek és a külső, illetve lelki otthontalansággal összefüggésbe hozott 14 konstruktum kapcsolatának vizsgálata során kapott legfontosabb eredmények a következő pontokban foglalhatók össze:

1. A külső otthon mellett a lelki otthonosság is fontos védőfaktornak tekinthető, amennyiben bármelyik hiánya komoly lélektani hiányállapottal jár együtt.
2. A külső otthontalan emberek populációján belül lélektani szempontból fokozottan veszélyeztetett al csoportnak számítanak azok, akik lelki otthontalanok. Ők boldogtalanabbak, elégedetlenebbek, magasabb az észlelt stressz szintjük, kisebb mértékű az általános kötődésük és kevésbé kötődnek a körülöttük lévő emberekhez, mint azok a hajléktalan társaik, akik lelkileg otthonosak.
3. A külső otthonos emberek közt a lelki otthontalanok sokkal rosszabb lelki állapotban vannak, mint a lelki otthonosak. A külső otthonnal rendelkezők közt a lelki otthontalanok fokozottan veszélyeztetett al csoportot jelentenek, mivel a belső otthonosoknál boldogtalanabbak, elégedetlenebbek, reménytelenebbek, magasabb az észlelt stressz- és az anómiaszintjük, kevésbé érzik egészségesnek és hatékonyak magukat, magasabb arányban sérültek a kapcsolódásaik, kevésbé kötődnek helyekhez és tárgyakhoz.
4. Azok az emberek, akiknél a külső és a lelki otthonosság nem jár együtt, nagyon hasonló lelki állapotban vannak, függetlenül attól, hogy külső vagy lelki otthontalanok, ami elképzelhető, hogy egyfajta identitáskrizisből fakad, amit az

okoz, hogy náluk az élményszint (az, hogy otthon érzik-e magukat) nincs összhangban a külső realitással (azzal, hogy van-e külső otthonuk).

A vizsgálat résztvevőinek élménybeszámoló

Az otthonosság és az otthontalanság kapcsán az interjúalanyok más szavakkal, de nagyon hasonló élményvilágot írtak le, mint amit a korábbi kutatások jeleztek. Az otthonosság élményéhez leggyakrabban a valahová tartozás, nyugalom, biztonság, melegség, szeretet, megérkezés élménye, „otthonérzés”, boldogság, elégedettség és gondoskodás érzése kapcsolódott. Ezzel szemben az otthontalansággal reménytelenség, magány, „helytelenség”, védtelenség, kényszer érzése, bizonytalanság, boldogtalanság, nehézségélmény, félelem és nincstelenség járt együtt.

A begyökerezettség mintázatai

Az eredmények azt mutatják, hogy az otthonosság (begyökerezettség) és az otthontalanság (gyökérszakadás) élmény kapcsán egyaránt a fizikai és szociális tényezők kombinációja jelent meg leggyakrabban. A vizsgálatban résztvevő emberek túlnyomó többségének az otthonossági élménye legalább részben társas hatások (családdal levés, barátok jelenléte, együttes időtöltés) következménye volt. A megkérdezettek többsége valamilyen fizikai tényezőt (hely, tárgyak, anyagi jóllét) is említett az otthonosságát kiváltó legfontosabb jellemzők között. A transzperszonális (pl. a mindenség részének érezte magát) és autoperszonális (pl. egészséges volt, saját bőrében jól érezte magát) jellemzők előfordulási aránya már jóval alacsonyabb volt (a résztvevőknek mintegy harmada esetében beszélhetünk ezekről), de szintén jelentős. Az otthontalanságélmény kapcsán is hasonló arányt mutattak.

Az otthontalanságélményt kiváltó „gyökérszakadás” fizikai tényezőhöz (pl. lakásvesztés, munkahely elvesztése, eladósodás) és szociális tényezőhöz (pl. vita közeli hozzátartozóval, válás) kapcsolódott a leggyakrabban. Az autoperszonális (pl. elkezdett „másképp gondolkodni”, idegennek érezte magát saját magában, megbetegedett) és transzperszonális tényezők (pl. karácsony volt, azt érzete kiszakadt a mindenségből) az otthonossághoz hasonlóan itt is ritkábban fordultak elő.

A begyökerezettség-mintázatokat vizsgálva az eredmények szerint a legtöbb vizsgálati személyünk esetében fizikai és szociális tényezők kombinációja járul hozzá ahhoz, hogy otthon érzik magukat, és ugyanígy fizikai és szociális traumák kombinációja váltja ki leggyakrabban az otthontalanság élményét. Ebben az értelemben is tartalommal telítődik a

környezetpszichológia szociofizikai környezet konstruktuma. Ugyanakkor az is látható, hogy meglehetősen nagy a minta variabilitása, a fizikai, társas, transzperszonális, autopersonális tényezők minden kombinációjához kötődött otthontalanság- és otthonosságélmény. Ez az eredmény azt jelzi, hogy nagyon személyes az a mintázat, ami kiváltja az egyes emberek otthonosság-, valamint otthontalanságélményét. Bármely szinten megélt sérülés vezethet otthontalanságélményhez és bármely szinten megélt kellemes élmény kiválthatja az otthonosság élményét.

ÖSSZEFOGLALÁS, TANULSÁGOK, TOVÁBBI KUTATÁSI IRÁNYOK: A KÜLSŐ ÉS A LELKI OTTHONALANSÁG EGYÜTTES KUTATÁSA

A bemutatott kutatás közvetlen elméleti alapja az otthontalanság külső és lelki aspektusait együttesen megragadó KLOK elmélet (Kántor & Dúll, 2018) a kapott eredmények alapján további kutatások számára használhatónak bizonyult. Feltáró kutatásunk eredményeként pontosabb kép alkotható a külső és lelki otthonosság komplex kapcsolatáról, és arról, hogy milyen jellemzők kapcsolódnak a kettő különböző kombinációihoz.

A külső és a lelki otthonosság egyaránt fontos védőfaktorok bizonyult, amennyiben mindkettő számos a kiegyensúlyozott, egészséges lelki működés szempontjából fontos pszichológiai jellemzővel jár együtt. Ugyanakkor az is bebizonyosodott, hogy mindkettő szükséges, de önmagában egyik sem elégséges feltétele a lelki egészségnek. Az eredmények alapján emberek két új, lélektani szempontból fokozottan veszélyeztetett csoportját sikerült meghatározni: 1) azok a külső otthontalan (effektív hajléktalan) emberek, akik lelkiileg is otthontalanok; 2) azok a külső otthonnal rendelkező emberek, akik lelkiileg otthontalanok. Mindkét csoport esetén fontos lenne a lelki otthontalanság felismerése és kezelése, ugyanis esetükben azok az alapkészségek sérültek, melyek megfelelő külső feltételek esetén szükségesek ahhoz, hogy képesek legyenek otthon kialakítani valamint a kialakított otthonukhoz kötődni és abban valóban otthon érezni magukat. Azok a külső otthontalan emberek, akik lelkiileg is otthontalanok, a jelek szerint még a többi effektív hajléktalan társukhoz képest is rosszabb lelki állapotban vannak, boldogtalanabbak, elégedetlenebbek, magasabb az észlelt stressz szintjük, kevésbé képesek kötődésre, kevésbé kapcsolódnak a körülöttük élőkhöz mint azok, akik lelkiileg otthonosak. Ellátásuk, támogatásuk során a külső otthonosságuk erősítése, illetve megfelelő lakhatáshoz segítségük mellett fontos lenne az otthonossággal kapcsolatos élményeiken is dolgozni, és kezelni az esetleges traumákat, melyek az otthonba vetett bizalmukat megsebeztek. Ők ugyanis önerőből, megfelelő terápiás segítség nélkül még nehezebben

tudnak élni azokkal az anyagi és emberi erőforrásokkal melyket használniuk kéne ahhoz, hogy kikerüljenek az effektív hajléktalanságból. A másik csoport tagjai, a külső otthonnal rendelkező lelkileg otthontalan emeberek “láthatatlan” otthontalanságot képviselnek, amennyiben van ugyan külső otthonuk, de nem érzik otthon magukat az életükben és a világban. Náluk a jelek szerint az, hogy annak ellenére otthontalannak érzik magukat, hogy külső körülményeik ezt nem indokolják, egyfajta identitás krízist okoz. Az ő állapotuk hátterében is otthonukkal kapcsolatos traumák, sok esetben korai hiányok feltételezhetőek, melyek nyomán sebződött a “belső otthonuk” és az a készségük, hogy otthon tudják érezni magukat a világban és külső otthonukban. Esetükben is fontos lenne a lelki otthontalanságuk felismerése, megértése és feldolgozása, annál is inkább, mert korábbi kutatások azt jelezték, hogy ez állapot sok esetben külső otthontalanság irányába sodorja az érintetteket (Riggs & Coyle, 2002; Melamed et al., 2004; Bernstein & Foster, 2008).

Mint ez a vizsgált minta bemutatásánál hangsúlyt kapott, az eredmények értelmezésénél fontos figyelembe venni azt, hogy a vizsgált csoportok közt életkor és iskolai végzettség tekintetében szignifikáns különbség mutatkozott, ami befolyásolhatja a kapott eredményeket. Ezért indokolt a kutatás tovább folytatása életkor és iskolai végzettség szempontjából jobban illeszkedő csoportokon. További kutatási irányt jelenthet olyan mérőeszközök kidolgozása, melyekkel a lelki és a külső otthonosság–otthontalanság kontinuumok árnyaltabban és pontosabban mérhetők. A konceptualizálás folyamatát is fontos tovább folytatni, annak érdekében, hogy további pontosításra kerüljön a lelki otthonosság koncepciója és ezen belül azon minőségek listája, melyekre a lelki otthonosság jellemzőiként tekinthetünk. Végezetül fontos a személyiségszintű, illetve akcidentális trauma következtében előálló lelki otthontalanság közötti különbségeket is alaposabban feltárni, és megismerni a lelki otthontalanság esetleges altípusainak fenomenológiáját, kialakulásának sajátosságait, az azok hátterében meghúzódó életesemények természetét és lehetséges kezelések módját.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDORKA, R. (1996): A társadalmi jelzőszámok tükrében. In R. Andorka, T. Kolosi, és Gy. Vukovich (Eds.), *Társadalmi riport 1996*. TÁRKI-Századvég, Budapest. 16-44.
- ARCE, A. A., & VERGARE, M. J. (1984). Identifying and characterizing the mentally ill among the homeless. In H. R. LAMB (Ed.), *The Homeless Mentally Ill*. American Psychiatric Association, Washington D.C. 75–89.
- BARTHOLOMEW, K., & HOROVITZ, L. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.
- BECK, A.T., WEISSMAN, A., LESTER, D., & TREXLER, L. (1974). The measurement of pessimism: The Hopelessness Scale. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42, 861–865.
- BÉNYEI, Z., GURÁLY, Z., GYŐRI, P., & MEZEI, GY. (2000). Tíz év után-gyorsjelentés a fővárosi hajléktalanokról-1999. *Esély*, 1, 62–95.
- BERNSTEIN, N., & FOSTER, L. K. (2008). *Voices from the Street: A Survey of Homeless Youth by Their Peers*. California Research Bureau. Forrás: <https://www.library.ca.gov/crb/08/08-004.pdf>, letöltve: 2011. 06. 15. 12:00.
- CLONINGER, C.R., SVRAKIC, D.M., & PRZYBECK, T.R. (1993). A psychobiological model of temperament and character. *Archives of General Psychiatry*, 50, 975–990.
- COHEN, S., & WILLIAMSON, G. M. (1988). Perceived stress in a probability sample of the United States. In S. SPACAPAN & S. OSKAMP (Eds.), *The Social Psychology of Health*. Sage, Newbury Park, CA. 31–67.
- COOK, W., & MEDLEY, D. (1954). Proposed hostility and pharisaic-virtue scales for MMPI. *Journal of Applied Psychology*, 38, 414–418.
- COOPER, B. (1995). *Shadow People: The Reality of Homelessness in the 90's*. Sydney City Mission, Sydney.
- CSÓKA, SZ., SZABÓ, G., SÁFRÁNY, E., ROCHLITZ, R., & BÓDIZS, R. (2007). Kísérlet a felnőttkori kötődés mérésére – a kapcsolati kérdőív (Relationship Scale Questionnaire) magyar változata. *Pszichológia*, 27(4), 333–355.
- DÚLL, A. (1998). *Hétköznapi otthoni rutinok környezetpszichológiai vizsgálata*. PhD-értekezés (témavezető: Czigler István). ELTE, Budapest.
- DÚLL, A. 1995. Az otthon környezetpszichológiai aspektusai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 35(5-6), 345–377.

- DÚLL, A. 2002. Ember és környezet affektív kapcsolata: a helykötődés. *Alkalmazott Pszichológia*, IV(2), 49–65.
- HOKSBERGEN, R. A. C. (1999). Psychic homelessness. In G. J. M. ABBARNO (Ed.), *The Ethics of Homelessness: Philosophical perspectives*. Rodopi, Amsterdam. 105–121.
- HORDÓS, M., (2007). „Fel is út, le is út”. *Hajléktalan emberek helykötődésének és humán kötődésének vizsgálata*. Szakdolgozat (témavezető: Dúll Andrea). KRE, Budapest.
- KÁNTOR, Á., & DÚLL, A. (2018). A hajléktalanság láthatatlan arca: A lelki otthon és a lelki otthontalanság. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 73(4-5), 643–667.
- KÁNTOR, Á., BRÓZIK, P., & DÚLL, A. (megjelenés alatt). Psychological research on homelessness: The relation between psychological and external homelessness. *Psychologia Hungarica Caroliensis*.
- KENNEDY, R. (2014). *The Psychic Home: Psychoanalysis, Consciousness and the Human Soul*. Routledge, London.
- KOPP, M., & SKRABSKI, Á. (1992). *Magyar lelkiállapot*. Végeken Alapítvány, Budapest.
- KOPP, M., & SKRABSKI, Á. (1995). *Magyar lelkiállapot*. Végeken Kiadó, Budapest
- KOPP, M., SKRABSKI, Á., & SZEDMÁK, S. (1999). A testi és lelki egészség összefüggései országos reprezentatív felmérések alapján. *Demográfia*, XLII(1-2), 88–119.
- MARTOS, T., & KONKOLY–THEGE, B. (2012). Aki keres, és aki talál — az élet értelmessége keresésének és megélésének mérése az Élet Értelme Kérdőív magyar változatával. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 67, 125–149.
- MELAMED, S., SHALIT-KENIG, D., GELKOPF, M., LERNER, A., & KODESH, A. (2004). Mental Homelessness: Locked Within, Locked Without. In A. METTERI, T. KRÖGER, & A. POHJOLA, (Eds.) (2005), *Social Work Visions from Around the Globe: Citizens, Methods, and Approaches*. Routledge, New York. 209–226.
- PERCZEL FORINTOS, D., SALLAI, J., & RÓZSA, S. (2001). A Beck-féle Reménytelenség Skála pszichometriai vizsgálata. *Psychiatria Hungarica*, 6, 632–643.
- RIGGS, E. H., & COYLE, A. (2002). Young People’s Accounts of Homelessness: A Case Study Analysis of Psychological Well-Being and Identity. *Counselling Psychology Review*, 17. 5–15.
- RÓZSA, S., RÉTHELYI, J., STAUDER, A., SUSANSZKY, É., MÉSZÁROS, E., SKRABSKI, Á., & KOPP, M. (2003). A HUNGAROSTUDY 2002 országos reprezentatív felmérés általános módszertana és a felhasznált tesztbatteria pszichometriai jellemzői. *Psychiatria Hungarica*, 18(2), 83–94.

- RUSSELL, D. (1996). The UCLA Loneliness Scale (Version 3): Reliability, validity, and factor structure. *Journal of Personality Assessment*, 66, 20–40.
- SCHMIEDEK, R. A. (1973). Das „Personal Sphere Model“. Versuch eines graphischen Tests für Objektbeziehungen. *Zeitschrift für Klinische Psychologie und Psychotherapie*, 21, 164–182.
- SCHWARZER, R. (1993). *Measurement of Perceived Self-Efficacy. Psychometric Scales for Cross-Cultural Research*. Freie Universität Berlin, Berlin.
- STAUDER, A., & KONKOLY–THEGE, B. (2006). Az észlelt stressz kérdőív (PSS) magyar verziójának jellemzői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 7(3), 203–216.
- STEGER, M. F., FRAZIER, P., OISHI, S., & KALER, M. (2006). The Meaning in Life Questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life. *Journal of Counseling Psychology*, 53, 80–93.
- SZOKOLSZKY, Á. (2004). *Kutatómunka a pszichológiában. Metodológia, módszerek, gyakorlat*. Osiris Kiadó, Budapest.
- VASS, Z. (2005). Az Élettér-teszt (Personal Sphere Model: Schmiedek, 1973) hazai adaptációja. A Magyar Pszichiátriai Társaság XII. Jubileumi Vándorgyűlése, Budapest, 2005. 01. 26-29. Kivonatkiötet, xxx.
- WATSON, S., & AUSTERBERRY, H. (1986). *Housing and Homelessness. A Feminist Perspective*. Routledge and Kegan Paul plc., London, Boston and Henley.

A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ SAJÁT PUBLIKÁCIÓK

Folyóiratcikkek

- KÁNTOR, Á., BRÓZIK, P., & DÚLL, A. (MEGJELENÉS ALATT). Psychological research on homelessness: The relation between psychological and external homelessness. *Psychologia Hungarica Caroliensis*.
- KÁNTOR, Á., & DÚLL, A. (2018). A hajléktalanság láthatatlan arca: A lelki otthon és a lelki otthontalanság. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 73(4/5), 643–667.
- KÁNTOR, Á. (2011). A hajléktalan emberek vágyai: Hajléktalan és nem hajléktalan férfiak motivációinak vizsgálata. *Alkalmazott pszichológia*, 2011 (3), 46–63.

Konferenciaelőadások

- BRÓZIK, P., KÁNTOR, Á., & DÚLL, A. (2017). Hajléktalanság és lelki otthonosság: egy környezetpszichológiai kérdőíves kutatás első eredményei. In E. Lippai (Ed.), *Személyes Tér – Közös Világ: Magyar Pszichológiai Társaság XXVI. Országos Tudományos Nagygyűlése. Kivonatkötet*. Magyar Pszichológiai Társaság, Budapest, 63-64., 2.
- DÚLL, A., HORVÁTH, M.T., HORDÓS, M., KÁNTOR, Á., & BOZZAY-TÍMÁR, A. (2007). Helyek és helyvesztések – Környezetpszichológiai megközelítésben: „Változások és kölcsönhatások. A pszichoanalízis mint alkotás”. *Magyar Pszichoanalitikus Egyesület XIV. őszi Konferenciája*, 6-7., 1.
- KÁNTOR, Á. (2005). A hajléktalanság földrajza? A hajléktalan jelenség üzenetei. In I. Süli-Zakar (Ed.), „*Tájak – Régiók – Települések...*” Debrecen: Didakt, Debrecen, 342–350.
- KÁNTOR, Á., BERZE, I. ZS., BRÓZIK, P., & DÚLL, A. (2019). Az otthontalanság-otthonosság vizsgálatának módszertani kihívásai. In E. Lippai (Ed.), *Összetart a sokszínűség. A Magyar Pszichológiai Társaság XXVIII. Országos Tudományos Nagygyűlése kivonatkötet*. Magyar Pszichológiai Társaság, Budapest, 25.
- KÁNTOR, Á., BRÓZIK, P., & DÚLL, A. (2018). A hajléktalanság – otthonosság különböző fokán álló emberek otthonossági élményének vizsgálata. In E. Lippai (Ed.), *Magyar Pszichológiai Társaság XXVII. Országos Tudományos Nagygyűlése. Kivonatkötet*. Magyar Pszichológiai Társaság, Budapest, 13-14., 2.
- KÁNTOR, Á., & DÚLL, A. (2013). A hajléktalan emberek otthonossági élményének vizsgálata. Előadás. *Magyar Pszichológiai Társaság XXII. Országos Tudományos Nagygyűlése. Kivonatkötet*. Magyar Pszichológiai Társaság, Budapest, 196–197.

- KÁNTOR, Á., & DÜLL, A. (2011). A hajléktalan stigma jogosságának vizsgálata. In A. Vargha (Ed.), *Hagyomány és megújulás: Magyar Pszichológiai Társaság XX. Országos Tudományos Nagygyűlése: Kivonatkötet*. Magyar Pszichológiai Társaság, Budapest, 94., 1.
- SALLAY, V., DÜLL, A., BRÓZIK, P., & KÁNTOR, Á. (2008). Módszertani lehetőségek az otthonhoz fűződő viszony kontextuális kutatásában: egy környezetpszichológiai szempontú, projektív vizsgálat folyamata és eredményei. In A. Vargha (Ed.), *A 21. század pszichológiája a környezeti és társadalmi változások tükrében: Magyar Pszichológiai Társaság XXVI. Országos Tudományos Nagygyűlése: Kivonatkötet*. Magyar Pszichológiai Társaság, Budapest, 21-21., 1.

Poszter

- KÁNTOR, Á. (2007). *A hajléktalan befogadása: a hajléktalan is én vagyok*. Poszter. Illyés Sándor Emléknepok, 2007. március 19–21. Budapest: ELTE Pszichológiai Intézet.
- KÁNTOR, Á., MILINSZKI, Á., & DÜLL, A. (2006). A bennünk élő hajléktalan – a hajléktalanság üzenetei. Poszter, tematikus műhely. In M. Kalmár (Ed.), *A pszichológia szerepe a változó társadalomban: Magyar Pszichológiai Társaság XVII. Országos Tudományos Nagygyűlése: program és előadaskivonatok*. Magyar Pszichológiai Társaság, 311-312., 2.